

Ihor Nabytovych

Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland)

e-mail: ihor.nabytovych@mail.umcs.pl

<https://orcid.org/0000-0001-9453-158X>

Діяріуш гетьмана Пилипа Орлика: літературний текст і документ доби

**„Filip Orlik (1672–1742) i jego Diariusz”, opracowanie, odczytanie
z rękopisu, wstęp, komentarze Walentyna Sobol.**

Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021, 532 s.

The Diary of Hetman Philip Orlik: Literary Text and Daily Document

"Philip Orlik (1672–1742) and His Diary". Description, reading from the manuscript, introduction, comments by Valentyna Sobol. Warsaw: Warsaw University Publishing House, 2021, p. 532

Професор Катедри україністики Варшавського університету Валентина Соболь є знаним фахівцем з української літератури від Середньовіччя до Бароко. Багато літ вона займається розшифруванням *Діяріуша* гетьмана України Пилипа Орлика. Окремі її публікації є особливими підготовчими матеріалами для рецензованої публікації й можливого повного видання розшифрованого щоденника гетьмана-вигнанця (Sobol, 2009, s. 20–26; Sobol, 2010a, s. 237–252; Sobol, 2010b, s. 215–223; Sobol, 2020, s. 13–29; Sobol, 2021, s. 85–99).

Гетьман Пилип Орлик є знаковою постаттю в історії України. Водночас В. Соболь цілком резонно у *Вступі* до книжки зауважує, що: „Filipa Orlika z pewnością można uznać za bohatera Białorusi” (s. 10). Наступник гетьмана Івана Мазепи, Пилип Орлик (1692 – 1742) народився у білоруському селі Косуца Віленського воєводства Великого князівства Литовського. Родина його мала білоруське, чеське та литовське коріння. Він був сином Білої Русі, але в історію увійшов як один із найбільших державників України.

Хтось із предків гетьмана Орлика прибув у білоруські землі з Чехії, можливо на початку XVII віку. Батько майбутнього гетьмана загинув у бою з турками під Хотином. Його мати, Ірина Малаховська, походила із шляхетського білорусько-литовського роду (герб „Гримала”). Пилик навчався в єзуїтському колегіумі

у Вільно, а далі, разом із матір'ю, переїхав в Україну, студіював тут у Києво-Могилянській академії.

Його самовідчування в історії відображене в його художніх творах, присвячених українським діячам *Прогностик щасливий* – полковникові Данилові Апостолу (1693), *Алкід Руський* – гетьманові Іванові Мазепі (1695), *Гінпомен сарматський* – полковникові Іванові Обидовському (1698). Звернімо увагу, що ці твори, хоч і написані ще зовсім молодою людиною, але вже вони демонструють вправність пера Пилипа Орлика, а, водночас відкрито декларують його політичні переконання та устремління.

Пилип Орлик став побіч гетьмана Івана Мазепи у війні з Московією. Після поразки українського війська під Полтавою, він емігрував до Оттоманської Порту. У 1710 році ним було створено *Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького* – документ, який пізніше назвуть Конституцією Пилипа Орлика або українською конституцією 1710 року.

На еміграції Гетьман Орлик вів свій щоденник упродовж 1720–1732 років. Цей *Діяріуш* є неоціненним джерелом для вивчення історії Європи загалом і окремих країн чи регіонів, історії повсякденності першої половини XVIII віку, історії ментальностей, мікроісторії, психоісторії. Але, водночас, його можна розглядати як особливу літературну пам'ятку доби.

Filip Orlik (1672–1742) i jego Diariusz Валентини Соболь – це, сказати б, ювілейне видання щоденника Пилипа Орлика. Окрім біографічної інформації про автора *Діяріуша* у *Вступі* задекларовано основні принципи його видання і стан досліджень над Орликовим щоденником. Дослідниця встановила, що, наприклад, у факсимільному виданні пам'ятки Українського науково-дослідного інституту (1988–1989 роки) кілька її важливих фрагментів було втрачено, що, звичайно ж, знижує наукову достовірність і повноту виданих три десятиліття тому копій *Діяріуша*.

У книжці, виданій Варшавським університетом, Валентина Соболь розшифрувала рукопис *Діяріуша* Пилипа Орлика за 1725–1726 роки, написані в Салоніках. Ці тексти упорядковано та прокоментовано. Як додатки у книжці долучено також і факсиміле двох розшифрованих, відчитаних і прокоментованих років. Порівняння факсимільного і розшифрованого текстів демонструє ту величезну і кропітку дослідницьку працю, яку провела професор Валентина Соболь: мова не тільки про відчитання багатомовного рукописного гетьманового тексту (написаного польською мовою – з вкрапленнями латинською, українською (можливо, білоруською)), Валентина Соболь додала коментарі.

Доповнює цілісність цієї частини *Щоденника* і *Словник найчастіше присутніх у тексті латинських термінів і тих, що з латини походять*. Важливим бачиться й те, що *Вступ* авторки публікації подано і польською, й англійською мовою, що розширює потенційне поле реципієнтів і Орликового життєпису, й стану досліджень *Діяріуша*, представлених у ньому подій, ідей і засад видання.

Бібліографія, запропонована у книжці, є скрупульозно зібраними джерелами і публікаціями, присвяченими як Пилипові Орликові, так і історії та красному письменству доби Бароко.

Варто подати кілька фрагментів із *Діаріуша*, які представляють і стильові особливості щоденникових записів, і поетику гетьманового світовідображення, свідчать про спостережливість автора, і деталі його повсякденності на чужині. Вже перший запис січня 1725 року про виїзд на полювання:

w poniedziałek wstawszy bar[d]zo rano wyjchaliśmy w pole, dokąd nas gospodarz z synem swoim prowadzili, i niedaleko ode wsi uszczowaliśmy zająca jedne[go], i lubo było ich wiele, jednak nic nie mogliśmy im poradzić, ponieważ trzymając się blisko winogradów, w swoich legowiskach, uciekali do nich jak do swe[go] pewne[go] asylum, dokąd i kuropatwy ulatywały... [...] we wtorek choć deszcz nakrapiał, który sensim wzmóg[ł]szy się, zimnem i pluskotą, a do tego błotem, srodze nas inkommodował, polowałem jednak aż do południa, po brzuch koniom po rolach oranych brodząc, a kiedy nic ani z zającami, ani z kuropatwami nie wskóraliśmy, zaniechałem tego polowania, nie chcąc ani ludzi, ani siebie więcej martwić dżdżystą i zimną niepogodą... (s. 10).

У *Діаріуші* автор розповідає й про свої релігійні переживання, і, зокрема, наприклад, про різницю традиції і звичаєвості поведінки під час Літургії у православних церквах, коли відбувається Святеє Святих, коли „ja na liturgiej świętej podczas strasznej tajemnicy, kiedy śpiewają Sanctus [...] upadam na kolana i na twarz, wierząc niepochybnie, że temi słowami Chrystusa Pana perficitur Sacramentum i staje się z Chleba Ciało, a z Wina Krew przenajdroższa Chrystusa Pana...”, вірячи що молитвою священник „czyni straszną i niepojętą transubstancją”. Присутні під час Тайни пресвятої евхаристії місцеві греки „w czapkach wszyscy stoją jak bałwany i żadnej nie tylko adoracji, ale ani najmniejszej weneracyi nie czynią, powiadając, że to jest heresis łacińska...” (s. 50–51).

До слова, дещо дивним бачиться пояснення цековнослов'язнізмів у тексті *Діаріуша* за словником Владіміра Даля (як, до прикладу, для термінів *Всянощное Бдѣніе* чи *Капон*). Для таких пояснень слід було, на моє переконання, використати бодай *Словник церковно-обрядової термінології* (Львів: Свічадо, 2001) Наталії Пуряєвої чи *Етимологіно-семантичний словник української мови* Митрополита Іларіона (Івана Огієнка) (у 4 томах, Вінніпег, 1979–1995).

Поруч із записами, пов'язаними із побутом і родинними клопотами, з багатьох інших сторінок гетьманового *Діаріуша* постають його *Роботи і дні* (Гесіод) – ненастанна і майже щоденна величезна дипломатична праця, снування дипломатичних взаємин із елітами найбільших європейських потуг (Англії, Франції, Речі Посполитої, Оттоманської Порти), широке листування (частину листів гетьман переписує до *Діаріуша*) – і дипломатичні, й із іншими „мазепинцями”. Орлик повідомляє деталі, наприклад, пересилання листів, які він мусить зашифрувати: „w poniedziałek przepisałem list cyframi do Stambułu...” (s. 64).

Повсякденне життя гетьмана-вигнанця лучиться у *Діярйуші* з особистими переживаннями, аналізуванням стану свого здоров'я: „Zapusty zaś odprawiłem u siebie z synem bez żadnej ochoty, tylkom w wieczor wypił za zdrowie najmilszej mojej żony i najkochańszych dziecięj [...] cztery kieliszki wody, trzecią część wina do niej przymieszawszy, a to folgując głowie, która jest częstym podległa bólowi” (s. 83).

Таке переплетення особистого та приватного, глибоких переживань вигнанця, якого з дружиною та з більшістю дітей, онуків лучать лише листи, постійна праця у сфері державницьких устремлінь, прагнення вирватися з-під панування Московії – усе це творить величну й панорамну картину життя людини, яка поклала своє життя для своєї Батьківщини.

Діярйуш Орлика є одночасно і літературним текстом, й історичним документом своєї доби. Нині, в розбурханому світі воєн і еміграцій, цей щоденник є не тільки пам'яткою, важливою для пізнання минулого, а й живим документом, співзвучним із добою Армагедону в Україні, геополітичних змін у Європі.

REFERENCES

- Filip Orlik (1672–1742) i jego Diariusz*. Opracowanie, odczytanie z rękopisu, wstęp, komentarze Walentyna Sobol. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2021.
- Sobol, Valentyna. (2020). Antropologia rodynnoi pam'yati i filozofiya vytryvalosti, *Studia polsko-ukraińskie*, 7, s. 13–29. [Sobol, Valentyna. (2020). Антропология родинної пам'яті і філософія витривалості. *Studia polsko-ukraińskie*, 7, s. 13–29].
- Sobol, Valentyna. (2009). *Diariush* Pylypa Orlyka yak shchodennyk ukrainsko-polskoho pohranychchia, *Slovo i Chas*, 6, s. 20–26. [Соболь, Валентина. (2009). *Діярйуш* Пилипа Орлика як щоденник українсько-польського пограниччя. *Слово і час*, 6, s. 20–26].
- Sobol, Valentyna. (2021). Orlyk sam pro sebe, *Studia polsko-ukraińskie*, 8, s. 85–99. [Sobol, Valentyna. (2021). Орлик сам про себе. *Studia polsko-ukraińskie*, 8, s. 85–99].
- Sobol, Valentyna. (2010a). *Shchodennyk* Orlyka: oryhyinal ta kopii, Ivan Ohiyenko I suchasna nauka ta osvita, 7, s. 237–252. [Соболь, Валентина. (2010a), *Щоденник* Орлика: оригінал та копії, *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта*, 7, s. 237–252].
- Sobol, Valentyna. (2010b). *Shchodennyk* Pylypa Orlyka pro istorychni perspektyvy Ukrainy. *Acta Albaruthenica*, 10, s. 215–223. [Соболь, Валентина. (2010b), *Щоденник* Пилипа Орлика про історичні перспективи України. *Acta Albaruthenica*, 10, s. 215–223].